

Vincze Zoltán

A kolozsvári régészeti iskola születése

A XIX. század második felében Magyarországon – és vele Erdélyben – gyors egymásutánban alakultak a múzeumalapító vidéki társaságok, amelyek felvállalták egy-egy tájegység különféle értékeinek megmentését, összegyűjtését, népszerűsítését, tudományos hasznosítását. Az erdélyi Alsó-Fehér, Bihar, Hunyad, Szolnok-Doboka vármegyei társaságok tevékenysége csupán valamely közigazgatási egység keretei között zajlott, de a Sepsiszentgyörgy székhelyű Székely Nemzeti Múzeum és a Kolozsvár központú Erdélyi Múzeum-Egyesület több vármegyét átfogó országrészekben folytatta felvállalt nemes hivatását. Munkálkodásuk – természeti értékek, néprajzi tárgyak, könyvek mentése mellett – a vizsgálódásunk körébe eső régiség- és éremgyűjtésre is kiterjedt. A működésük gyümölcseként létrejött múzeumok némelyike későbbi tekintélyes tudományos intézmények alapjának bizonyult. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gazdag gyűjteményeinek meghatározó szerepe volt abban, hogy 1872-ben épp Kolozsváron nyílt meg az ország második újkori egyeteme. A tanszékvezető egyetemi tanárok – igazgatói minőségben – az oktatás szolgálatába állított egyesületi táruk vezetését is ellátták.

E társaságok és múzeumok munkálkodásában a jó szándék, a nemzeti lelkesültség sajnos nem mindig párosult megfelelő tudományos képzettséggel, s ez kérdésessé tette kitűzött népművelő és tudományművelő céljuk elérését. A lényegi változást csakis a szakképzett tudományos személyzet biztosítása hozhatta meg. Az ország két egyeteme elsősorban a középiskolai tanárképzést tartotta hivatásának. Bár a fővárosban a régészet oktatását önálló tanszék látta el, Kolozsváron a történelmi segédtudományok katedráján Hamupipőke-sorsra volt kárhoytatva. Az enciklopédikus érdeklődésű és tudású Finály Henrik – az időszámítás, az oklevéltan, a címertan mellett – régészettel és éremtannal csak másodlagosan foglalkozhatott.

Finály Henrik halála (1899) után üresen maradt tanszékét átalakították régészeti katedrává. A szaktárca döntését éppen az idézett szakemberhiány pótlása indokolta. Az 1899–1900-as tanévben létesített új tanszék megszervezésének felelősségteljes gondja Pósta Bélára hárult.

Az iskolateremtő. Korábbi munkahelye, a Magyar Nemzeti Múzeum múzeumőri beosztásában Pósta Béla (1862–1919) betekintést nyert egy hatalmas földrajzi övezet változatos régészeti műveltségébe. Leletmentő és rendszeres ásatásokon megismerkedett a Kárpát-medence bronzkori (Duna-

keszi, Lovasberény), szkíta (Hatvan), kelta (Szirák), római (Zalaszentgrót), avar (Szirák), honfoglalás (Törtel) és Árpád kori (Rákospalota) műveltségeivel. Átfogó ismeretei alapján elvégezhetette Baranya megye korai történetének összefoglalását (1897). Csaknem ezzel egyidejűleg megbízást kapott a Zichy Jenő kaukázusi és közép-ázsiai expedíciójáról (1895–1896) hozott régészeti gyűjtemény feldolgozására. Munkájának értékelését jelentette, hogy a gróf őt választotta ki harmadik utazásának (1897–1898) régész szakértőjéül. Bár szaktudománya szempontjából ez az utazás mindössze tanulmányútnak bizonyult, tudományos hozadéka vitathatatlan. Azonosította a Kárpát-medence keleti eredetű civilizációinak (szkíta, szarmata, gót, avar, ősmagyar) kelet-európai, szibériai, belső-ázsiai gyökereit. Kimerítő kétnyelvű beszámolója (*Régészeti tanulmányok az orosz földön I–II*. Budapest–Leipzig, 1905) máig hasznosítható adatokat szolgáltat térségünk kutatóinak.

Szakudományos tájékozottsága, sokrétű tapasztalatai alkalmassá tették az új kolozsvári tanszék feladatainak ellátására.

A kor irányadó egyetemein a régészet oktatásán több tanszék osztozott. A kolozsvári egyetem első régésztanára egy egyszemélyes katedra élén állott, valamennyi régészeti korszak, valamint az éremtan és az ókori felirattan oktatását egymagának kellett ellátnia. Két évtized alatt közel 40 előadást hirdetett meg, azaz évente átlagosan két kurzust kellett megírnia, összeállítania. Előadásainak tárgya a régészet valamennyi fejezetét érintette. Az őskori előadásokon (*Az európai kőkör, A Földközi-tenger vidékének őskori régiségei*) továbbított elméleti ismereteket múzeumi gyakorlattal hozta életközelségbe. Viszonylag kevés kurzust szentelt az ógörög régészetnek (*Mykenai és művelődési köre, A görög agyagművészet története*), annál több előadást szánt a görög és a római civilizáció egységének hangsúlyozására (*A görög és római ház, Táplálkozás és a test ápolása a classicus népeknél*). A Kárpát-medence múltja, az érem- és régiséggyűjteményekben fellelhető emlékek viszonylagos gazdagsága elegendő magyarázat a római régészettel kapcsolatos előadások nagy számára (*Római magánrégiségek, A Római Birodalom határvédelme, Quirinus, Vesta és Juno kultuszköre*). Pósta tantervében a keleti régészetet előbb az egyiptomi témák uralták (*Egyiptom vallási régiségei*), de a Keleti Intézettel kapcsolatos tervei miatt egy idő után helyüket a mezopotámiai tárgykör vette át (*A Chaldeo-assyr építészeti régiségek, Temetkezések és templomok Chalaeában*). Az akkoriban viszonylag szegényes forrásanyag miatt a népvándorlás és a középkor régészete csak egy-egy előadásban volt jelen (*A népvándorlások régiségei, Magyarország régiségei*). Ellenben jó néhány előadást szentelt a rokon tudományoknak (görög, római és középkori numizmatika, római epigráfia). Utóbbiak eredményességét fokozta, hogy megtartásukra a bősségek

szemléltetőanyaggal rendelkező érem- és régiségtárban kerített sort. Oktatói felfogásában az elmélet és gyakorlat szerves egységet képezett.

A tanítványok. A Ferenc József Tudományegyetem oktatói programja elsősorban a középiskolai tanárképzést szolgálta, ezért a régészeti előadások a hallgatók körében nem örvendtek különösebb népszerűségnek. Kiszámú archeológiai érdeklődésű diákja részére Pósta Béla megtalálta az alapos képzés egyéb formáit. Tanári működése legelején régészeti kollégiumnak nevezett önképzőkört hirdetett meg. A havi rendszerességgel sorra kerülő találkozók előtt, 1898. október 22-én ismertette szándékát: „... mintegy úttörői leszünk annak a régészeti körnek, amely majd annak idején, talán már 1, 2 év múlva, hivatva lenne az erdélyrészi régi kultúrával foglalkozni.” Az első megbeszélésen mindössze három érdeklődő jelent meg, a következőkön a régiekhez újabbak csatlakoztak. Az első ülésen Buday Árpád az ősrégészet meghatározásáról, köréről és történelméről tartott felolvasást, a novemberin Kovács István az emberiség legrégebb kultúrállapotairól értekezett. Az érdeklődők között volt Kelemen Lajos (középkori kutatásunk későbbi legendás alakja), Papp Domokos (Gyallay Domokos néven utóbb népszerű író) és mások. Évek múlva Pósta Béla belső és külső munkatársai között nevükkel újra találkozunk.

A Pósta Béla körébe lépő hallgatók többségénél kimutatható a magával hozott régészeti érdeklődés. Buday Árpád abból a nagyenyedi kollégiumból érkezett, amelynek tanára, Herepei Károly épp az ő diákoskodása idején tárta fel Erdély elsőként azonosított honfoglalás kori sírját. A szamosújvári diák-éveire emlékező Roska Márton pedig felnőtt emberként vallotta: „A régészet iránti hajlamot Temesváry János oltotta volt belém diák koromban s ez döntő befolyást gyakorolt a sorsomra.” Az érdeklődők közt bizonyára voltak olyanok, akik a maguk elszánásából jártak el a kollégium üléseire. A zárkózottabb Roskát maga a professzor szólította meg, miután felfigyelt az óráira rendszeresen eljáró, az ott szerzett ismereteket múzeumi látogatással elmélyítő fiatalemberre. Banner János példája mindenképpen kivételesnek számít. Az egyetemi évek során eljárt ugyan az órákra, eredményesen vizsgázott, de csak később, jászberényi tanárkodása idején, a rábízott helyi múzeum vezetőjeként tért vissza, lett a kolozsvári érem- és régiségtár szorgalmas önkéntes nyári munkásává, tanulójavá.

A kis csapat részt vállalt az egyesületi érem- és régiségtárban, valamint az egyetemi érmészeti és régészeti intézetben adódó minden teendőben. Kétkézi és szellemi munkásokra egyaránt nagy szükség volt. A gyűjtemények átmeneti raktározási helyéről, a régi vármegyeház (Farkas utca 6.) istállóból átalakított alkalmatlan helyiségeiből a rengeteg tárgyat át kellett költöztetni az egyetem új épületének északkeleti sarkán kiharcolt földszinti és alagsori termekbe.

Negyedszázados kényszerszünet után az érem- és régiségtár újból megnyithatta a nagyközönségnek szánt kiállítását. A belváros különböző pontjain Pósta újabb és újabb raktárhelyiségeket bérelt a gyors ütemben gyarapodó gyűjtemények részére. Végre 1912-ben – az egyetemi helyiségek megőrzésével – az anyag nagyobb része a Bástya (ma C. Daicoviciu) utca 2. szám alatt jutott megfelelő raktári és kiállítási területhez. (Ma itt van a székhelye az egykori érem- és régiségtár anyagát kezelő Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeumnak). A többszöri hurcolkodásban Pósta mindenekelőtt diák munkatársaira számíthatott.

Tanítványai képzésének-önképzésének első lépéseként Pósta Béla bekapcsolta őket az érem- és régiségtár több tízezernyi régiségének és érmének rendezési munkálataiba. Ennek során a hallgatók megismerkedtek az egyes régészeti korok emléanyagával. Tanáruk különleges fontosságot tulajdonított az éremtári munkának. Egy érmen rengeteg apró részlet zsúfolódik össze, amelynek megfigyelése, elemzése a jövődó régész legjobb iskolája. Ezért, a későbbi szakosodástól függetlenül, Pósta mindegyik tanítványát végigvezette ezen az iskolán.

A régészképzés következő, elengedhetetlen lépcsőfokát az ásatási gyakorlat képezte. Múzeumőri múltja okán Pósta Béla jelentős ásatórégész pályát tudhatott maga mögött. Ám Kolozsváron csaknem minden idejét lefoglalta az intézményteremtéssel, régészneveléssel kapcsolatos megannyi teendő, harc. Ásatásokra jóformán nem is maradt ideje, alig volt módja bevezetni tanítványait a régészeti ásatás gyakorlatába. Így azok – az alapvető elméleti ismeretek megszerzése után – szinte maguk váltak saját oktatóikká. Mesterük gondosan vezetett ásatási napló vezetésére szoktatta őket, és elvárta, hogy két-három naponként levélben számoljanak be gondolataikról, eredményeikről. Erről tanúskodik Kovács Istvánnak a marosszentannai gót sírmező feltárása folyamán tett megfigyeléseit (írásban és rajzban) rögzítő terjedelmes naplója, továbbá az innen meg az apahidai kelta temető ásatásáról küldött több tucatnyi levele. A szóban vagy írásban tett tanári megjegyzések, útbaigazítások nem maradtak fenn. Pedig minden bizonnyal további adalékokat szolgáltatnának Pósta nevelői módszereinek rekonstruálásához. Bizonyítékként hivatkozunk Roskának a balsai ásatásról küldött levelére, amelyben az egyik sír rajzán feltüntetett ívelt vaslemezeket meggömbített kardoknak nevezi. Az évek múlva közölt dolgozatban ezek – helyesen – a szekéretmetkezésből megmaradt kerékpántokként szerepelnek. A helyesbítés – bár erre a nyomtatott szövegben nincs utalás – bizonyosan a mestertől származik.

Pósta Béla napidíjjal járó szakdíjnoki, tudományos segédmunkási, segédarcheológusi beosztással honorálta tanítványai buzgalmát, majd jó szemmel

kiválogatta közülük a legjobbakat, s elindította őket a tudományos pályán. Őskori urnából történő sorshúzás döntötte el, hogy a hat pályázó közül Buday Árpád nyerte el legelsőként a szakdíjnoki kinevezést (1899. október 1.). 1900. április 1-jén már előlépett első gyakornokká, s ezzel egyidőben Kovács István másodgyakornoki beosztást kapott. 1901. július 1-jén Sztripszky Hiador is elnyerte az utóbbi megbízatást, de ősszel már az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumához távozott, s a helyét Roska Márton foglalta el. Ezzel egyidejűleg a még diáksorban lévő Buday megbízott tanársegédi hatáskört kapott. Ezzel ki is alakult a munkatársak körének az a magja, amely újabb ifjú erők csatlakozásával a kolozsvári régészeti iskola első nemzedékének kialakulását eredményezte. További egyetemi állások (tanársegéd, adjunktus) létesítése pénzügyi akadályokba ütközött. Pósta úgy kerülte meg ezeket, hogy okleveles tanítványait múzeumi szolgálatra beosztott középiskolai tanárként, osztály-archeológusként alkalmazta.

Pósta Béla mindenkor kiállt tanítványai, munkatársai mellett, támogatta szakmai előmenetelüket. Legfőbb nevelői célja volt, hogy szakembereket képezzen az erdélyi régmúlt valamennyi korszaka számára. Remélte, hogy a maga nyilvános rendes tanári állása – Európa nagy hagyományú egyetemeinek példájára – rövidesen több tanszékre fog szétválni. Önálló tanára lesz az őskornak és néprajznak, a klasszikus és provinciális római régészetnek, a közép- és újkori régészetnek, az éremtannak, végül a keleti régészetnek. Egy-két gyakornok kap mellettük szakképesítést, aki azután középiskolai tanárként, múzeumőrként vidéki központokban szolgálja az archeológia ügyét.

Egykori neveltjei, immár munkatársai számíthattak mesterük pártfogására a szakmai továbblépésüket szolgáló külföldi tanulmányutak elnyerésében. E tekintetben Buday Árpád mondhatta magát a legszerencsésebbnek. 1902–1903-ban mestere kíséretében oroszországi múzeumokkal (Varsó, Jurjev, Szentpétervár) ismerkedett. Az 1904–1905-ös tanévben a bécsi egyetemen mélyítette el a római régészettel, felirattannal kapcsolatos ismereteit. Bejárta a németországi limest (1909), majd Olaszország római kori emlékeit tanulmányozta (1910). Görögországi tanulmányútját Isztambul, Szófia és Belgrád múzeumainak meglátogatásával zárta (1914). Kovács István 1907–1908-ban Németországban (Strassburg, Berlin) éremtani szaktanulmányokat folytatott. Roska Márton 1908–1909-es tanulmányútja folyamán a bécsi egyetemen, cseh- és morvaországi (Mährisch-Budwitz, Brünn, Prága), németországi (Drezda, Lipcse, Berlin, Hamburg, Kiel, Posen, Breslau), dániai (Koppenhága) múzeumokban ismerkedett a közép- és észak-európai őskorral. 1912-ben a genfi őstörténeti kongresszus résztvevőivel osztotta meg kutatási eredményeit. Magoss Irénnek súlyos betegsége miatt két hónap után félbe kellett szakítania a

keresztény középkori régészet és művelődéstörténet kérdéskörébe vágó franciaországi (Caen, 1911) szaktanulmányait. Létay Balázs 1911-ben Londonban és Oxfordban a tervezett élethivatását szolgáló angol nyelvtanfolyamon vett részt, 1913–1914-ben pedig, rövid párizsi tartózkodás után, az angol fővárosban tanulmányozta a mezopotámiai régészet eredményeit. A világháborús hírek hazaparancsolták. A front tudományos érdeklődésükkel vajmi nehezen egyeztethető, keserű tapasztalatokat tartogatott Pósta Béla tanítványai számára, bár Roska Márton, Ferenczi Sándor a fronton is végzett ásatásokat, régészeti megfigyeléseket, Kovács István pedig az omszki fogolytáborból többször is felkereste a helyi múzeumot. Schneller Vilmos korábban, jogi tanulmányai során fordult meg külföldi egyetemeken.

A tudományos műhely. Az anyagrendezés, az ásatások, a tanulmányok nyomán született dolgozatok, értekezések értékes adalékokkal gazdagították a tudományt. A Pósta Béla vezette kolozsvári régészeti iskola számos kérdésben vitte tovább, pontosította az elődök eredményeit, sok területen pedig úttörőnek bizonyult.

Roska Márton csoklovinai, körösbarlangi ásatásai igazolták az őskor emberének erdélyi jelenlétét. Nagyiklódi (1903), tordosi (1910), nándorvályai (1911) feltárásai előmozdították Torma Zsófia gazdag gyűjteményének hasznosítását, távlatokat nyitottak a további újkőkori kutatások előtt. Kovács István Kolozskorpádon eneolitikus telepet (1901), Marosdécsén azonos korú temetőt tárt fel (1912). Utóbbi az Erdély és Kelet-Európa közti népi és művelődési kapcsolatok kérdésére irányította a kutatás figyelmét. Roska perjámosi (1909-től több éven át), pécska-szemlaki (1910), mindmáig példa értékű feltárásai két telltelepet, velük egy kora bronzkori, Felsőszőcsön pedig egy késő bronzkori kultúrát azonosítottak. Kovács Marosvásárhelyen feltárta a vas elterjesztésében úttörő szerepet játszó, iráni származású szkíták első erdélyi temetőjét (1909–1910), Felsőújváron pedig egy azonos korú, utóbb trák-dák jellegűnek bizonyult temetőt tárt fel meg (1909). A Pósta Béla-korszak első ásatása, Kovács mintaszerű apahidai feltárása azonosította a vas- és agyagművességet forradalmasító kelták első ismert erdélyi temetőjét (1900), amelynek adatait a Roska által megmentett balsai (Szabolcs vármegye) sírok egészítették ki (1903).

A római kor kutatásában szakosodott Buday Árpád közleményei a tudományos vérkeringésbe kapcsolták a Kolozsváron (és néhány más gyűjteményben) őrzött római emlékeket. Mintegy 80 szobor, fogadalmi oltár, sír-emlék, köztük félszáznyi felirat szövegét és egyéb adatát ismertette. Ő végezte el elsőként a németországi limes eredményeinek összefoglalását. Folytatta a daciai limes meszesi szakaszának Torma Károly által elindított kutatását, s

megkezdte a provincia északnyugati védelmének kulcsát képező Porolissum feltárását (1908-tól).

Kovács István a Szeged közeli Jánosszálláson kiásta a korai népvándorlást megnyitó jazig szarmaták hét sírját (1910). Ugyancsak ő tárta fel az Erdélyi-medencébe érkezett vándornépek sorát megnyitó vizigótok 80 síros marosszentannai sírmezejét (1903), e népesség első ismert európai temetőjét, amelyet a szakma hosszú ideig a gót kultúra szinonimájaként kezelte. Mezőbándon 180 síros népvándorlás kori temetőt tárt fel (1906–1907), melynek temetkezéseit jórészt a gepidák, néhányukat a hódító avarok hagyták ránk. Roska Marosveresmarton újabb gepida temetőt (1914), Marosgombáson pedig további avar sírokat talált (1912–1913). Kutatási eredményeikkel a Pósta-tanítványok jelentősen hozzájárultak a vándornépek régészeti műveltségének szétválasztásához, azonosításához.

Kovács István és Létay Balázs a kolozsvári Zápolya utcában felszínre hozta Árpád népének első észak-erdélyi temetőjét (1911). Roska Márton ásatása (1912–1913) hitelesítette a korábban talált hasonló korú marosgombási leleteket. E bizonyítékok alapján Roska megfogalmazhatta régészeti fogantatású elgondolását: A honfoglaló magyarság a Keleti-Kárpátok hágóin, szorosain át érkezett új hazájába, s egyes csoportjai az Erdélyi-medencében tartósan megtelepedtek. Vajdahunyadi (1911) és várfalvi (1912) temetőfeltárásai e közösségek Árpád-kori folytonosságát tanúsították. Az Árpád-kori feltárások sorát a meszei Szent Margit kolostor folytatta, amelynek nyomait Buday találta meg (1914). A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházban, a kolozsvári Farkas utcai templomban végzett nagyarányú restaurálási munkálatok rendjén megejtett ásatások eredményeként Pósta Béla ifjú munkatársai középkori és kora újkori temetkezéseket, művelődéstörténetünk értékes emlékeit mentették meg.

Az utóbbi száz esztendő kutatásai – a magától értetődő pontosításokkal együtt – megerősítették a Pósta Béla-korszak (1899–1919) tudományos eredményeit. Részint maguk a tanítványok – Buday Árpád, Ferenczi Sándor, Herepei János, Kovács István, Roska Márton – egészítették ki a torzóban maradt művet, anélkül, hogy kiteljesíthették volna. Mert működési területet a fronttal, hadifogsággal egyenértékű világháború, ezt követően pedig az Európa politikai térképének átszabásával együtt járó mellőzöttség, meghurcolás, börtön, önkéntes száműzetés korlátok közé kényszerítette. És ők voltak a szerencsésebbek. Mert a Mester épp hogy megérte a háború végét, a tanítványok közül pedig Gulyás János, Létay Balázs, Magoss Irén elől az emberi tragédiák vagy a háborús örület elvágták az alig elkezdett tudományos pálya folytatásának lehetőségét. A román állam keretei között az erdélyi tudományos

kutatásban csaknem teljes személyi váltásra került sor. Az alapokon elkezdett építkezést jórészt más munkások folytatták. Mert az embersors forgandó, az emberélet véges – a tudomány örök.

Bibliográfia

- Buday Árpád: *Pósta Béla (1862–1919). Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből.* Szeged I., 1929. 5–116. p.
- Banner János: Pósta Béla (1862. augusztus 22.–1919. április 16.). In Banner János (szerk.): *Pósta Béla születésének százados ünnepe 1862–1962.* Budapest, 1962. 1–42. p.
- Ferenczi István: Pósta Béla, a múzeumszervező tudós. In *Erdélyi Múzeum* LXI (1999) 1–2. sz. 56–63. p.
- Banner János: *Buday Árpád (1879–1937). Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből.* Szeged XIII., 1937., 1–31. p.
- Ferenczi István: Száz éve született Ferenczi Sándor. In *Specimino Nova. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi tanszékének Évkönyve.* 1994., 221–235. p.
- Kelemen Lajos: *Ștefan Kovács (1880–1955). Studii și cercetări de istorie.* Cluj, 1956., 177–179. p.
- Csorba Csaba: Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”. In *A debreceni Déri Múzeum évkönyve.* 1969/70. 117–146. p.
- Kosek József: Roska Márton. In *Archaeologiai Értesítő.* 1962. 89. p.
- Vincze Zoltán: A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve. In Pál-Antal Sándor et al. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 2003. 640–657. p.
- Vincze Zoltán: Pósta Béla és tanítványai. In *Korunk.* 2004/7. sz. 58–73. p.